

Mbështetja e qeverisë për nxitjen e sipërmarrjes sociale në vendet ish-komuniste, mjet efektiv për realizimin e përgjegjshmërisë sociale

Arlinda YMERAJ¹

Abstrakt: *Nevoja emergjente për ndryshim dhe thellësi e reformave, kushtëzuan ndërveprimin e faktorëve pashmangshmërisht të kundërt, veçanërisht, me ndikim të fuqishëm e të njëkohshëm mbi rritjen ekonomike e zhvillimin shoqëror. Për rrjedhojë, pikëpamjet e reja të mënyrës së konceptimit të biznesit, këmbimit, tregtisë dhe shpërndarjes së shërbimeve sfidojnë teoritë konvencionale mbi shtetin, shoqërinë dhe ekonominë. Ky artikull ka në qendër të vëmendjes, rolin e qeverisë në gjetjen e mënyrave për të harmonizuar rritjen ekonomike me politikën sociale. Ndërsa qeveritë kudo në botë përpiqen të shfrytëzojnë hapësirat fiskale për të mbështetur qytetarët më në nevojë, shoqëria jonë, ndonëse dëshmitare e krijimit të burimeve të konsiderueshme në sektorin privat, ende është e “ngurtë” në gjetjen e mundësive që harmonizojnë objektivat e grupeve të ndryshme të interesit. Sidoqoftë, aktiviteti ekonomik shpesh ndodhet në “shina”, në vend të “rrugës një kalimëshe” të izoluar nga sektori publik dhe shoqëria civile. Individualizmi brutal dhe i egër i shumë aktiviteteve ekonomike të kohës së sotme është në konflikt të hapur me interesat sociale të shtetit dhe të shoqërisë në përgjithësi (Zamagni, 1997).*

Ndryshimi i mënyrës së të menduarit dhe arsytimit mbi politikën sociale, parashikon veçimin e pikëpamjes së “kapitalit social”, në bashkësinë e politikave që trajtojnë përjashtimin social. Përqendrimi tek “kapitali social” kërkon mobilizimin gjithëpërfshirës të komunitetit, duke përfshirë aktorët e biznesit dhe të shoqërisë civile së bashku, të udhëhequr nga qëllimi jo vetëm i “reduktimit të përjashtimit social”, por i harmonizuar me “fuqizimin e anëtarëve më të përjashtuar të shoqërisë”.

Modeli i “sipërmarrjes sociale”, siç është zhvilluar në Shqipëri, me krijimin dhe funksionimin e Youth Albanian Parcel Service (YAPS), i cili punëson ekskluzivisht të rinj

¹ Universiteti Europian i Tiranës, Fakulteti Ekonomik & IT, E-mail: arlinda.ymeraj@uet.edu.al

të grupeve të përjashtuara, është shembull i qartë i konceptimit të ri të mënyrës se si mund të luftohet përjashtimi social dhe varfëria, duke nxitur në të njëjtën kohë idetë krijuese të përdorimit të efeciencës së tregjeve të qëndrueshme, të afta për të prodhuar mirëqenie shoqërore.

Sipërmarrja sociale po shihet gjithnjë e më shumë një mundësi e përshtatshme, si nga sektori publik, ashtu edhe nga ai privat e jo-fitim prurës. Në të vërtetë, njerëzit etshëm presin nga qeveria, objektiva të reja e qartësisht të formuluar. Është një pikëpamje e trashëguar nga e kaluara, se qeveria mund të luajë rol në nxitjen dhe këshillimin e organizatave, nëpërmjet rrjeteve të sipërmarrjes, si edhe mekanizmave të tjerë. Shteti disponon një rrjet të gjerë mundësish për të ndërhyrë, nëpërmjet mekanizmave të ndryshëm. Ai mund të luajë një rol të trefishtë. Këto role janë paevitueshmërisht të lidhura, meqenëse reflektojnë sistemin e ri politik, social dhe ekonomik, në të cilin ne jetojmë, dhe që përcakton marrëdhënien e re ndërmjet qytetarit dhe shtetit, në një shoqëri post-komuniste.

Fjalë kyç: Sipërmarrje sociale, roli i shtetit, shoqëria civile, konflikti industrial, mirëqenie sociale, përgjegjësi sociale, mbrojtje sociale, përjashtim shoqëror.

Abstract: *The radical nature and rapid pace of change in the former communist countries has unleashed new forces for both positive and negative change, particularly in the fields of economic growth and social development. New approaches to commerce and service delivery are thus forcing us to challenge some of our conventional theories on the state, society and the economy. This paper tackles the government's role on finding ways to harmonize economic growth with social policies. While states struggle to take on the fiscal burden of supporting their most vulnerable citizens, societies such as Albania have paid witness to a dramatic growth in resources in a fledgling private sector. However, economic activity often operates in a binary rather detached and isolated from both public sector and civil society. The brutal and predatory individualism encountered in many enterprises is in sharp conflict with the social interests of the state and society at large.*

A shift in thinking on social policy foresees the emergence of a social capital approach to social exclusion. This approach involves the mobilization of the entire community—including business actors and civil society leaders—in tackling social exclusion and empowering disadvantaged members of society.

The social business model, as developed in Albania in the creation of the Youth Albanian Parcel Service (YAPS), which employs exclusively disadvantaged youth, is an innovative example of new thinking on tackling social exclusion and reducing poverty. It promotes the novel concept of using efficiency and in-built sustainability of free markets to generate social wealth.

Social business is beginning to be seen as relevant by the public sector and the not-for-profit sector as well as the private sector. As a matter of fact, people are looking for a clear lead and articulated objectives and priorities from the government. It is a general view, inherited from the past that government has a role in signposting organizations to tools and giving direct advice through business links. State has a range of possibilities to intervene, using different channels. It may play a triple role. These three roles are inextricably linked as they reflect the new political, social and economic order in which we live and secondly because they determine a new, post-communist relationship between citizen and state.

Keywords: *Social business, state's role, civil society, industrial conflict, social welfare, social responsibility, social protection and inclusion, social exclusion.*

1. Hyrje

Reforma sociale është mbase sfida më e rëndësishme e transformimit politik, ekonomik e social të vendeve të Europës Qendrore e Lindore. Literatura perëndimore është përpjekur dhe mbase ende përpiket që të argumentojë, se shpërndarja e të ardhurave në vendet ish-komuniste ishte avantazh thelbësor i sistemit, mbështetur në supozimin, se kjo shpërndarje ishte tregues i “barazisë” së të gjithë anëtarëve të shoqërisë. Përtej teorisë marksiste, mungesa e informacionit të të dhënave të sakta statistikore mbi këto vende, linte shteg për keqinterpretime politike e ideologjike. Zyrtarisht, varfëria në këto vende nuk ekzistonte, megjithatë “reformat ekonomike të filluara në 1989 nxorën në pah problemet e thella të shoqërisë, që kishin gërryer shoqërinë socialiste prej kohësh e që kushtëzuan thellimin e pabarazisë” (Veçernik, 1995).

Qeveritë e vendeve post-socialiste, qysh në hapat e parë të transformimit, u angazhuan në hartimin e kuadrit të plotë ligjor që synonte zbatimin e politikave rregullatore të ekonomisë së tregut të lirë e shpërndarjes së të ardhurave. Edhe Shqipëria, me rënien e sistemit diktatorial në 1991, ndërmori reforma të thella dhe gjithëpërfshirëse, të cilat, pas 45 vjet izolimi dhe shtypjeje i hapën rrugën ndërtimit të një sistemi të ri, të mbështetur mbi lirinë politike e ekonomike të individit.

Në të gjithë procesin e reformës, të udhëhequr nga respekti për të drejtat e njeriut, një vend i veçantë i është rezervuar politikave sociale, jo vetëm për të siguruar mbrojtjen ekonomiko-sociale të grupeve më të përjashtuara, por edhe për të kontribuar në ri-integrimin shoqëror të tyre.

Nevoja emergjente për ndryshim dhe thellësi e reformave, kushtëzuan ndërveprimin e faktorëve pashmangshmërisht të kundërt, veçanërisht, me ndikim të fuqishëm e të njëkohshëm mbi rritjen ekonomike e zhvillimin shoqëror. Për rrjedhojë, pikëpamjet e reja të mënyrës së konceptimit të biznesit, këmbimit, tregtisë dhe shpërndarjes së shërbimeve sfidojnë teoritë konvencionale mbi shtetin, shoqërinë dhe ekonominë.

Ndryshimi i mënyrës së të menduarit dhe arsyetimit mbi politikën sociale parashikon, veçimin e pikëpamjes të “kapitalit social” në bashkësinë e politikave që trajtojnë përjashtimin social. Përqendrimi tek “kapitali social” kërkon mobilizimin gjithëpërfshirës të komunitetit, duke përfshirë aktorët e biznesit dhe të shoqërisë civile së bashku, të udhëhequr nga qëllimi jo vetëm i “reduktimit të përjashtimit social” por i harmonizuar me “fuqizimin e anëtarëve më të përjashtuar të shoqërisë”.

Modeli i “sipërmarrjes sociale”, siç është zhvilluar në Shqipëri, me krijimin dhe funksionimin e Youth Albanian Parcel Service (YAPS), i cili punëson ekskluzivisht të rinj të grupeve të përjashtuara, është shembull i qartë i konceptimit të ri të mënyrës se si mund të luftohet përjashtimi social dhe varfëria, duke nxitur në të njëjtën kohë idetë krijuese të përdorimit të efencencës së tregjeve të qëndrueshme, të afta për të prodhuar mirëqenie shoqërore. Sipërmarrja sociale po shihet gjithnjë e më shumë si një mundësi e përshtatshme, si nga sektori publik, ashtu edhe nga ai privat e jo-fitim prurës. Në të vërtetë, njerëzit ethshëm presin nga qeveria, objektiva të reja e qartësisht të formuluar. Është një pikëpamje e trashëguar nga e kaluara, se qeveria mund të luajë rol në nxitjen dhe këshillimin e organizatave, nëpërmjet rrjeteve të sipërmarrjes, si edhe mekanizmave të tjerë. Shteti disponon një rrjet të gjerë mundësish për të ndërhyrë, nëpërmjet mekanizmave të ndryshëm. Ai mund të luajë një rol të trefishtë. Këto role janë paevitueshmërisht të lidhura, meqenëse reflektojnë sistemin e ri politik, social dhe ekonomik, në të cilin ne jetojmë dhe që përcakton marrëdhënien e re ndërmjet qytetarit dhe shtetit, në një shoqëri post-komuniste.

Ky artikull ka në qendër të vëmendjes rolin e qeverisë në gjetjen e mënyrave për të harmonizuar rritjen ekonomike me politikën sociale. Ndërsa qeveritë kudo në botë përpiqen

të shfrytëzojnë hapësirat fiskale për të mbështetur qytetarët më në nevojë, shoqëria jonë, ndonëse dëshmitare e krijimit të burimeve të konsiderueshme në sektorin privat, ende është e “ngurtë” në gjetjen e mundësive që harmonizojnë objektivat e grupeve të ndryshme të interesit. Sidoqoftë, aktiviteti ekonomik shpesh ndodh në “shina”, në vend të “rrugës një kalimëshe” të izoluara nga sektori publik dhe shoqëria civile. Individualizmi brutal dhe i egër i shumë aktiviteteve ekonomike të kohës së sotme është në konflikt të hapur me interesat sociale të shtetit dhe të shoqërisë në përgjithësi (Zamagni, 1997).

Në funksion të qëllimit të këtij artikulli, argumentet e zhvilluara paraqiten në pesë çështje, sipas kësaj renditje: (po çështja e parë?) Çështja e dytë paraqit evolucionin e Politikave të Mbrojtjes dhe Përfshirjes Sociale në Shqipëri, së bashku me mekanizmat institucionalë të domosdoshëm për zbatimin e tyre. Çështja e tretë, që përbën edhe pjesën më të rëndësishme të punimit argumenton, se eksperiencia e deritanishme e zhvillimit të Sipërmarrjes Sociale mund të shërbejë për të formuluar një pikëpamje të re të mbrojtjes sociale. Çështja e katërt përpunon më tej rolin e qeverisë në mbështetje të politikës së re, ndërsa çështja e pestë paraqet konkluzionet e përgjithshme të punimit.

2. Mbrojtja dhe Përfshirja Sociale në Shqipëri

Studime të ndryshme të literaturës perëndimore konsiderojnë marrëdhëniet shoqërore të sistemit socialist, si një nga avantazhet themelore të atij sistemi. Këto vende, edhe ato më të voglat (ndërmjet tyre edhe vendi ynë), përfshihen midis shoqërive moderne vetëm nëse merret në konsideratë kapitali fizik dhe njerëzor. Përhapja e arsimit, urbanizimi, mjetet moderne të komunikimit dhe informimit etj., karakterizojnë shumicën e këtyre vendeve sot. (Ymeraj, 2011). Megjithatë, çështjet kritike të tranzicionit, si edhe krizat e herëpashershme kanë treguar pamjaftueshmërinë dhe pavërtetësinë e informacionit mbi “kapitalin social” të këtyre vendeve.

I ashtuquajtur i “njeriu i ri i komunizmit” në të vërtetë ishte një genie njerëzore e shfityruar, në të cilin vështirë të njihje dhe identifikojë vlera shoqërore, të ndrydhura nga shtypja dhe frika e regjimit. Gjatë tranzicionit, shteti dhe tregu mbetën të influencuara nga ideologjia e së kaluarës dhe trashëgimia e zhvillimit historik. Polarizimi i shpejtë i shoqërisë dhe grumbullimi i pasurisë në disa duar, në të vërtetë, thelluan procesin e “zhvlerësimit”, sepse klasa e mesme mbajti barrën më të rëndë të papunësisë, pamjaftueshmërisë së të ardhurave, varfërisë, emigracionit dhe shthurjes të komunitetit e marrëdhënieve sociale. Kështu, etja për zhvillim të lirë e mirëqenie vazhdon të përballet me brishtësinë e bazës sociale. (Ymeraj, 2011).

Shumica e analizave mbi “vendet në zhvillim” i referohen progresit të treguesve makroekonomikë, duke lënë mënjanë konceptin e “përfshirjes shoqërore”. Me lehtësi pranohet, se një ekonomi e fuqishme krijon terren të përshtatshëm e pjellor për përparim shoqëror, e cila deri diku është e vërtetë. Megjithatë, kur i referohemi eksperiencës të vendeve post-komuniste, vërejmë dy realitete të ndryshme. Ndërsa modeli tradicional dëshmon për mundësitë e pakufishme të ekonomisë së tregut të lirë që nxit mirëqenie sociale, modeli i vendeve ish-komuniste përfaqëson një eksperiencë të kundërt me të parën: e ashtuquajtura “ndërgjegje dhe solidaritet shoqëror” duhet të transformohet në atë drejtim e kah, që të inkurajojë zhvillimin e tregjeve, të cilat në përfundim do të kontribuojnë në rritjen e mirëqenies sociale.

Vendet e Europës Qendrore e Lindore ndryshojnë nga njeri tjetri jo vetëm në drejtim të treguesve ekonomikë e shoqërore, por në përgjithësi. Disa kanë përparuar me shpejtësi (Republika Çeke, Sllovakia, Polonia, Hungaria dhe Sllovenia), e për rrjedhojë ndodhen në një nivel më të lartë ekonomik e social në krahasim me të tjerët. Disa të tjerë, përfshirë

Shqipërinë, janë përballur e vazhdojnë të përballen me sfida kritike ekonomike dhe shoqërore. Qysh në fillim të shekullit të kaluar, Shqipëria, një vend i vogël në Ballkan, me një sipërfaqe prej 28,748 km² dhe popullsi 3,187,384 banorë (INSTAT, 2015), është karakterizuar nga qeverisje heterogjene, të njohura për kapërcimet e fuqishme të fazave të zhvillimit, të cilat kanë ndikuar mbi natyrën dhe zhvillimin e kapitalit social. Pavarësisht rritjes prej 4-5 për qind të viteve të fundit, varfëria dhe përjashtimi social mbeten kritike, ndërsa vendi është ende midis më të varfërve në rajon, në të cilin rreth 14,3% (WB, 2014) e popullsisë jeton nën nivelin e varfërisë.

Sot, rasti i Shqipërisë përfaqëson një shoqëri tradicionale, që përpiqet të modernizohet, ndonëse ende në mëdyshje mes kaosit e rregullit. Kjo mund të konstatohet si në segmentet e tregut, ashtu edhe në sektorët shtetërorë, ku organizata të mëdha, burokratike, me përfaqësi anonime, thyejnë rregullat e ligjit në veprimtarinë e tyre të përditshme operacionale. (Rose, 1998). Përtej saj, rrjetet jo zyrtare i mbivendosen organizimeve të ligjshme në politikë, nëpërmjet korrupsionit e ryshfetit, ndërsa komunitetet e grupet e qytetarëve janë të pafuqishme që të kundërshtojnë. Për rrjedhojë, mungesa e përgjegjshmërisë sociale është burim dhe rezultat njëherazi, duke ndikuar në rrjedhjen, humbjen e vazhdueshme të kapitalit social.

Trashëgimia e varfër ekonomike e së kaluarës si edhe vështirësitë e tranzicionit ekonomik kanë shkaktuar paqëndrueshmërinë e vendit, ndërsa pabarazitë ekonomike dhe sociale ndërmjet qytetarëve në zonat urbane dhe rurale janë thelluar. Si rrjedhojë e drejtpërdrejtë e ndryshimeve strukturore, e gjithë popullsia është e ekspozuar ndaj një sërë rreziqesh të lidhura me gjendjen ekonomike të individëve dhe familjeve, dhe mundësisë së kufizuar në përdorimin e shërbimeve të domosdoshme shoqërore. (UNICEF, NCSS, URI, 2011).

Mekanizmi shqiptar i mbrojtjes sociale, i krijuar nga themeli në 1992-1993, synon të trajtojë në të njëjtën kohë, edhe dimensionet ekonomike, edhe ato sociale të përjashtimit. Sidoqoftë, i hartuar në kushtet e një buxheti të kufizuar të shpenzimeve publike dhe i udhëhequr nga kriteret e ruajtjes së ekuilibrit makroekonomik, mekanizmi i mbrojtjes sociale dështon në sigurimin e përfitimeve të atilla, që t'u mundësojnë të varfërve një jetesë dinjitoze, si edhe t'u krijojë kushtet e integritimit shoqëror. Politika ekzistuese e mbrojtjes shoqërore, e quajtur politikë e "zbutjes të pabarazive" nuk është e mjaftueshme të inkurajojë zhvillimin social të shoqërisë shqiptare në përgjithësi, e aq më pak, të atyre që janë më të përjashtuarit. Ata vuajnë përjashtim të shumëfishtë, sepse nuk mund të sigurojnë standardet minimale të jetesës për shkak të pamundësisë për të plotësuar nevojën për ushqim, strehim, arsim, kujdes shëndetësor, mbrojtje shoqërore, pjesëmarrje e kontakte shoqërore. Përtej varfërisë ekonomike, konceptimi i përkufizimit të përjashtimit shoqëror pranon, se të drejtat e njeriut mund të kërcënohen më tej nga pasiviteti i detyruar i "tipit" të përkujdesit që shoqëria jonë iu ofron më të përjashtuarve, përkujdes që nuk iu lejon atyre të shfrytëzojnë efektivisht, potencialet e tyre fizike e mendore, si edhe të ndërtojnë marrëdhënie shoqërore të atilla, që t'i udhëheqin drejt pjesëmarrjes aktive qytetare.

Pikëpamja tradicionale e mbrojtjes sociale nuk është më e përshtatshme për realitetin shqiptar. Një strategji e re e reduktimit të varfërisë të harmonizuar me rritjen ekonomike është e nevojshme, e ndërtuar mbi konceptet e reja të nevojës për të trajtuar shumëdimensionalitetin e varfërisë, gjë që kërkon hartimin e politikave të tilla, që së bashku me varfërinë ekonomike, të konsiderojnë edhe treguesit e shëndetit, arsimin, mirushqyerjes, si edhe përjashtimin, mungesën e pjesëmarrjes dhe fuqisë. Kështu që, çështja e radhës në interesin tonë është, nëse e gjitha kjo duhet të pasqyrohet në një teori të re të mbrojtjes sociale dhe si duhet të zbatohet në kuadrin e politikave sfiduese ekonomike e sociale të Shqipërisë?

3. Sipërmarrja sociale, një pikëpamje e re përballë politikës tradicionale të mbrojtjes sociale

Sipërmarrjet sociale janë aktivitete ekonomike të ndërtuara mbi objektiva sociale, në të cilat përfitimet rikthehen tek komuniteti për t'i shërbyer interesave shoqërore. Këto aktivitete iu nënshtrohen rregullave e ligjeve të tregut, për rrjedhojë duhet të jenë të afta të gjenerojnë përfitime e të ardhura. Për shkak të natyrës së tyre, sipërmarrjet sociale operojnë në një hapësirë të gjerë të problemeve mjedisore e sociale dhe funksionojnë në shumë sektorë të ekonomisë.

Evolucioni i sipërmarrjeve sociale është nxitur më tej, nga vetë evolucioni i marrëdhënieve ndërmjet sektorit publik e privat. Në të vërtetë, në kohën e sotme, kufijtë ndërmjet këtyre dy sektorëve thuajse nuk ekzistojnë, sepse ekspansioni ekonomik, globalizimi dhe revolucioni teknologjik kanë rritur ndërveprimet midis sektorit publik e privat në atë shkallë, sa që është e vështirë të veçohen nga njeri-tjetri. Korporatat shumëkombëshe përballen çdo ditë me aktivitetin në rritje të shoqërisë civile, që kërkon më shumë vëmendje ndaj problemeve të interesit të përbashkët, gjë që ka ndikuar në rritjen e përgjegjësive të tyre ndaj shoqërisë, për rrjedhojë, në ndryshimin e pikëpamjeve të tyre në konceptimin e qëllimit të aktivitetit ekonomik e përdorimit të përfitimeve të tij. Në të njëjtën kohë, donatorët ndërkombëtarë dhe qeveritë nuk shpresojnë më, se “vetëm” politikën sociale mund të zgjidhin problemet sociale që brejnë shoqërinë. Kështu që zgjidhja e vetme është solidariteti e bashkëpunimi ndërinstitucional e ndërsektorial për të arritur objektiva të përbashkëta sociale.

Sipërmarrjet sociale po lulëzojnë në një numër vendesh, në mjedis të ndryshme aktiviteti biznesi e ekonomik. Kjo eksperiencë e re që kërkon të harmonizojë efeciencën e sipërmarrjes private me ndjeshmërinë sociale synon të realizojë objektivat e një bote që ndryshon me shpejtësi, duke kapërcyer “ndarjet” ndërmjet biznesit e publikut, që gradualisht fillojnë të “ecin në një drejtim”. Modeli i sipërmarrjes sociale hap horizonte të reja, si për zhvillimin ekonomik, ashtu edhe për atë social, duke mbivendosur objektivat e mirëqenies sociale mbi suksesin e biznesit.

Sipërmarrja sociale mund të organizohet në forma të ndryshme dhe t'i shërbejë shumë objektivave. Modeli më i vjetër është sipërmarrja, që synon zhvillimin e forcave të punës nëpërmjet projekteve të mikrokredive, i mbështetur nga organizma ndërkombëtare. Modeli më bashkëkohore dëshmojnë për organizata jo fitimprurëse, që transformohen në ndërmarrje biznesi për të arritur objektiva sociale me ndikim afatgjatë. Sipërmarrja sociale më e re, e konceptuar si një bashkëpunim unik ndërmjet biznesit të zhvilluar në sektorin privat dhe aktorëve të tjerë socialë në Shqipëri, ka rezultuar në krijimin dhe funksionimin e një biznesi të pastër social, të ndërtuar për herë të parë në një terren të pashkelur dhe jo në vazhdimësi të ndonjë iniciative jo fitimprurëse të mëparshme.

Sipërmarrja rinore është konsideruar kurdoherë, si një përgjigje ndaj papunësisë të lartë ndërmjet të rinjve në vendet e industrializuara. Ristrukturimi i shpërndarjes së punës, transferimi tek prodhimi i vogël dhe sektori i shërbimeve në vend të prodhimit industrial të përqendruar, si edhe rishpërndarja e kompanive drejt vendeve, në të cilat kosto e punës është e ulët, ndikoi në rritjen e papunësisë. Edhe ata të rinj që kanë mundësi të gjejnë punë përballen me kushte shumë pak të favorshme, sepse shpesh iu ofrohen kontrata afatshkurtra, pa përfitime.

Papunësia e të rinjve nuk ka goditur vetëm vendet e industrializuara, por është identifikuar si një çështje kritike e zhvillimit në të gjitha vendet e Europës Qendrore e Lindore gjatë tranzicionit. Në këto vende, papunësia ndërmjet të rinjve të grupeve të përjashtuara dhe grave, është më e lartë se ajo e përgjithshme. Dobësimi i rritjetit të mbrojtjes shoqërore dhe mundësitë e kufizuara, së bashku me nepotizmin tradicional të punësimit në sektorin publik, kanë pasur

pasoja shkatërruese. “Mpakja e trurit” dhe emigrimi masiv, gjithashtu, shkaktuan humbje kolosale në kapitalin njerëzor. Papunësia afatgjatë e të rinjve do të vazhdojë të jetë problem kritik, me pasoja të rënda për të gjithë shoqërinë. Ajo ndikon në rritjen e rreziqeve për të rinjtë, që me lehtësi mund të përfshihen në aktivitete ilegale, ose edhe të bien pre e rrjeteve kriminale të përdorimit të drogës, dhunës apo prostitucionit..

Qeveritë në përgjithësi inkurajojnë idenë e vetë-punësimit dhe zhvillimit të aftësive sipërmarrëse, me qëllim reduktimin e rrezikut të përjashtimit ndërmjet të rinjve të papunë. Programet shkollore janë zgjeruar, duke përfshirë edhe formimin profesional, si edhe zhvillimin e aftësive të vetë-punësimit, administrimit të biznesit, njohurive mbi ekonominë etj. Legjislacioni i ka kushtuar vëmendje krijimit të mjedisit të favorshëm për nxitjen e sipërmarrjes rinore, nëpërmjet mundësimit të mbështetjes financiare, këshillimit, dhënies të kredive të favorshme për fillimin e aktivitetit etj. Qeveritë kanë ofruar stimuj për organizatat që punësojnë të rinjtë.

Disa përpjekje janë ndërmarrë gjithashtu, edhe nga sektori privat dhe organizatat ndërkombëtare dhe jo-qeveritare. Sektori privat organizon vizita në organizata të ndryshme të suksesshme, nxit pjesëmarrjen në “ditët e karrierës” dhe mbështet edhe financiarisht të rinj të talentuar. Organizatat ndërkombëtare e jo qeveritare e kanë përqafuluar idenë e sipërmarrjes sociale, me qëllim zbulimin, veçanërisht të të rinjve me nivel të ulët arsimor, e për rrjedhojë të konsideruar në rrezik përjashtimi.

Në 2001, koalicioni i aktorëve të sektorit publik e privat, nën drejtimin e UNICEF, zhvilloi modelin e Sipërmarrjes Sociale për të reduktuar përjashtimin social të të rinjve, sidomos të atyre me aftësi të kufizuara ose jashtë kujdesit prindëror. Organizata e quajtur “Youth Albanian Parcel Service (YAPS)” përfaqëson një model klasik të sipërmarrjes sociale, sepse përdor krijimin e të ardhurave për të arritur qëllimet sociale. Fondet dhe ekspertiza teknike u siguruan nga sektori privat, me qëllim ngritjen e një shërbimi postar, që realizohet nga punonjës të rekrutuar, ekskluzivisht, nga të rinj të grupeve të përjashtuara.

Komponenti i biznesit i ndërmarrjes përbëhet nga të ardhurat që sigurohen, si rezultat i shërbimit brenda vendit, si edhe ofrimit të disa grup shërbimesh të tjera, sipas çmimeve konkurruese të tregut. Komponenti social i biznesit përfaqësohet nga rekrutimi dhe formimi profesional i të rinjve, viktima të përjashtimit social, siç edhe u përshkruan më lart. Përfitimet e siguruara nga ky aktivitet, rikthehen në “procesin e prodhimit” për të zgjeruar dhe zhvilluar mundësitë e sipërmarrjes sociale, për grupe gjithnjë e më të konsiderueshme të të rinjve në nevojë kritike. Ky qark i mbyllur i krijon të rinjve mundësi, jo vetëm të ndryshojnë jetën e tyre, por të ndikojnë edhe në ndryshimin e jetës së të tjerëve, për rrjedhojë të shndërrohen në iniciatorë ndryshimesh (UNICEF, 2001).

UNICEF mundësoi krijimin e fondit prej US\$300.000, nëpërmjet kontributit kryesisht të Bankës Intesa, një bankë e njohur në vend dhe në Itali. Studimi i tregut, i zhvilluar nga KPMG në mbi rreth 114 banka, organizata dhe institucione në Tiranë, konfirmoi kërkesën emergjente për shërbim postar, për më tepër që në 2001, ky shërbim thuajse mungonte krejtësisht. Njëkohësisht me studimin e tregut, një konsulent i pavarur u kontraktua për të realizuar studimin paraprak dhe përgatitur planin e biznesit. Sipas këtij plani, qarkullimi monetar vjetor neto, parashikohej ndërmjet US\$17,005 dhe US\$27,716, përgjatë tre viteve të para të aktivitetit. Ky parashikim mbështetej në analizën, si të kërkesës së tregut, ashtu edhe të kapacitetit sipërmarrës, që kontributi i Bankës Intesa do t’i mundësonte YAPS-it.

Këto llogaritje parashikonin shpërndarjen e shërbimeve në rritje, nga 69.873 shpërndarje në vit, gjatë tre viteve të para, në 232,910 (UNICEF, 2001). Ndonëse një parashikim i qarkullimit monetar nuk është një informacion shkencor i një rezultati të dhënë, ai shërben

për të hulumtuar dhe formuluar treguesit që përcaktojnë drejtimin strategjik të ndërmarrjes. Në sajë të kërkimit të kujdesshëm, që i parapriu të dy studimeve, UNICEF dhe themeluesit e tjerë konkluduan, se ishte e vlefshme dhe e dobishme që të investonin paratë në krijimin e YAPS në Shqipëri, të udhëhequr nga ideja, se, edhe nëse përfitimet do të ishin më të ulëta sesa parashikohesh, përsëri një investim i tillë ishte i vlefshëm, sepse do të ndikonte në punësimin e një numri të konsiderueshëm të të rinjve të grupeve të përjashtuara. Fondi prej US\$308.679 u investua drejtpërsëdrejti në krijimin e YAPS. Kjo shumë u përdor për të mbuluar koston e rekrutimit, formimit, rikonstruksionit të ambienteve të punës (1/3 e koston së përgjithshme), prokurimit të pajisjeve, studimit të tregut, marrëdhënieve me publikun, si edhe shpenzimeve fillestare të menaxhimit. Mundësia e përdorimit të një fondi relativisht të konsiderueshëm, lehtësoi procesin gradual nga krijimi i ndërmarrjes tek funksionimi me kapacitet të plotë, nëpërmjet sigurimit të shërbimeve cilësore.

Pas më pak se 15 vjet, YAPS është ende në treg, me një paketë komplekse shërbimesh, përveç shërbimit postar, si shërbime për mirëmbajtje e riparime të rrjeteve e pajisjeve elektrike e hidraulike, shërbimeve të pastrimit, komunikimit e programimit, si edhe shërbime të tjera të kërkuara nga tregu. Gjatë vetëm pesë viteve të fundit, numri i të punësuarve është thuhet dyfishuar, nga 70 në 120. Gjatë dekadës së fundit, nga 2005 në 2015, vëllimi i shërbimeve i siguruar nga YAPS është rritur 8 herë (nga 15.000 shërbime në vit në 2005 në 120.000 shërbime në 2015), ndërsa numri i klientëve vetëm për shërbimin e pastrimit dhe atë të mirëmbajtjes, është rritur rreth 3, 5 herë (nga 25 klientë në 2005 në 84 klientë në 2015). Të ardhurat neto janë rritur gjithashtu 3 herë, nga US\$250.000 në 2005, në US\$800.000 në 2015.

Çfarë tregon eksperiencia e YAPS? Pa dyshim që YAPS ka ndikuar në jetën e të rinjve, duke e ndryshuar rrënjësisht e tërësisht atë. Tashmë ata të rinj janë persona që jetojnë një jetë të re, me të ardhme, me atë të ardhme që nuk do ta kishin pasur kurrë dhe që as ata vetë s'mendonin se do ta kishin. YAPS iu dha atyre të tashme dhe të ardhme. Pra, ndikimi i drejtpërdrejtë dhe i njëhershëm i YAPS vërehet në këputjen e ciklit të pasivitetit dhe rifitimin e shpresës për një qytetari aktive. Por, me gjithë rëndësinë, përtej ndikimit individual qëndron roli i sipërmarrjes sociale në raport me shoqërinë: YAPS është ndërmarrje me investim të lartë, por edhe me koeficient po aq të lartë të rikthimit të investimit.

Në të vërtetë, eksperiencia e sapo përshkruar është treguesi më domethënës, se një pikëpamje e re e mbrojtjes sociale, krejtësisht e ndryshme nga ajo ekzistuese, është më se e nevojshme. Mekanizmi i ri i mbrojtjes sociale, ndërsa duhet të ndihmojë individët që të shpëtojnë nga varfëria, njëherazi duhet të nxisë edhe përfshirjen sociale të tyre. Natyrshmërisht, transformimi i sistemit të sotëm në një mekanizëm të "mbrojtjes sociale, integritit dhe përfshirjes" duhet të zhvendoset në krye të axhendës politike të qeverisë.

Por eksperiencia e YAPS gjithashtu tregon, se një model i ri bashkëpunimi është më se i nevojshëm, në të cilin pavarësisht natyrës dhe organizimit institucional, grupet e interesit janë të bashkuar nën misionin dhe objektivat e përbashkëta të mbështetjes së atyre që janë më në nevojë, për të përballuar goditjet e tranzicionit dhe transformimit, përmes sigurimit të shërbimeve sociale gjithëpërfshirëse dhe bashkëkohore. Ajo provoi, se bashkëpunimi efektiv ndërmjet aktorëve dhe partnerëve vendas e të huaj, si edhe ndërmjet partnerëve e përfituesve, ka qenë faktori themelor i suksesit të deritanishëm. Eksperiencia e YAPS ndihmon për të kuptuar, se siguri i mirëqenies sociale nuk është as produkt dhe as detyrë e një institucioni të vetëm, për rrjedhojë, nuk mund të ketë "një sigures". Mirëqenia është rezultat i shumë "aktorëve", qeveritarë e jo qeveritarë, të qeverisjes qendrore e lokale, aktorëve publikë e jo publikë, të cilët, mund e duhet të ndërmarrin përgjegjësitë e tyre, për të mirën e të gjithë shoqërisë.

4. Rolet e rejat të shtetit

“Detyrat e shtetit janë... së pari... të mbrojnë shoqërinë nga dhuna dhe sulmi i shoqërive të tjera të pavarura;... së dyti... të mbrojnë sa të jetë më shumë e mundur çdo anëtar të shoqërisë;... së treti... atë të mbajtjes dhe zhvillimit të atyre institucioneve dhe punëve publike, të cilat, megjithëse janë të një natyre të tillë, që përfitimi nuk mund kurrë të zëvendësojë koston, janë në interes të lartë të pjesës më të madhe të shoqërisë” (Barr, 1987). Një nga liberalët më të fuqishëm të mendimit njerëzor, Adam Smith, në këto fjalë nënvizon tre detyra të rëndësishme të qeverisë, megjithëse, ai ishte një nga përkrahësit më të fuqishëm të “laissez faire” dhe konsideronte lirinë dhe iniciativën individuale, alternativat më të mira për të zhvilluar botën në harmoni.

Pavarësisht ndryshimeve, të ambientit në të cilin zhvillohet ekonomia politike ndërkombëtare dhe shoqëria njerëzore, këto tre përgjegjësi themelore të qeverisë përbëjnë themelin e çdo sistemi shoqëror. Megjithatë, fenomenet e reja politike, ekonomike dhe shoqërore, që shoqërojnë fazat e ndryshme të zhvillimit shpesh nxisin debatet mbi ndryshimet që duhet të pësojë roli i qeverisë. Çështja e rolit të qeverisë në një ekonomi tregu ka qenë dhe vazhdon të mbetet kontradiktore. Ka shumë studiues që mbështesin ndërhyrjen e shtetit, duke dhënë edhe arsytet përkatëse. Por ka edhe studiues që kundërshtojnë këtë mendim dhe pretendojnë se roli i shtetit duhet të jetë i kufizuar. Pavarësisht nga debatet, teoria moderne e shtetit jep disa arsye pse shteti duhet të ndërhyjë në ekonominë e tregut. Cila është situata në vendet ish-socialiste? A ekziston ndonjë arsye e veçantë për ndërhyrjen e shtetit, apo trashëgimia e së kaluarës të dështuar kërkon që shteti të luajë një rol të kufizuar?

Ndërsa teoria mbi rolin e shtetit në kapitalizëm është e njohur dhe e argumentuar, roli i shtetit në vendet post-komuniste është ende i paqartë. Gjatë periudhës së socializmit, shteti socialist ishte modeli më i përkryer i një regjimi autoritar, në të cilin qeveria drejtonte vendin përmes një sistemi hierarkik vendimmarrje, rigorozisht të përcaktuar. Pavarësisht kontrollit të rreptë e të egër politik mbi zbatimin e të gjitha politikave ekonomike e sociale, sistemi dështoi. Pas dështimit të sistemit komunist, çështja e rolit të shtetit në vendet e Europës Qendrore e Lindore, përfshirë Shqipërinë, është e debatueshme dhe kontradiktore. Disa politikanë nuk e kuptojnë, se sistemi socialist nuk dështoi sepse shteti kishte shumë fuqi, por sepse ishte i keqorganizuar. Disa politikanë të tjerë argumentojnë, se roli ekonomik i shtetit duhet të ndahet nga roli i tij politik, duke nënvizuar, se shteti në të kaluarën dështoi për shkak të paaftësisë së tij për të ndarë sferën e aktivitetit ekonomik nga ajo politike. Contending that the state in the past failed because of its inability to separate economic and political spheres. Por, nëse fuqia politike buron nga fuqia ekonomike, atëherë nuk është e mundur që këto dy funksione themelore të ndahen. Kjo ishte e vërtetë më parë dhe është e vërtetë edhe sot. “Ekonomia do të mbesë thellësisht politike, jo vetëm sepse kjo është kështu në çdo sistem politiko-ekonomik, por sepse në kontekstin specifik të vendeve të Europës Lindore dhe Qendrore, detyra e transformimit ekonomik përfaqëson sfida politike të pakrahasueshme.” (Batt, 1991).

Ndërsa transformimi politik është i dëshirueshëm për qytetarët, transformimi ekonomik dhe social është i dhimbshëm. Zbatimi i reformave të tranzicionit kërkon politika të qarta dhe të prera makroekonomike, të cilat zbatohen njëkohësisht me privatizimin, liberalizimin e çmimeve dhe tregtinë, politikat fiskale dhe monetare, reformën bankare dhe financiare, që të gjitha së bashku plotësojnë kuptimin e një ekonomie të hapur. Dhimbja sociale që shoqëron zbatimin e këtyre politikave është një pasojë e pashmangshme e tranzicionit. Fatkeqësisht, qytetarët nuk janë të përgatitur për të toleruar këtë situatë. Ajo që ata presin është krejtësisht diçka tjetër. “Për një pjesë të konsiderueshme të shoqërisë, kuptimi dhe pranimi i rregullave

të ekonomisë së tregut mbaron tek niveli i pritshmërive për një sukses të shpejtë, në arritjen e standardeve të konsumit të vendeve perëndimore” (Barr, 1991). Për më tepër, pritshmëritë janë më të larta, sepse mendohet, se “qeveritë e reja demokratike” do të jenë më të përgjegjshme sesa qeveritë e vjetra, në raport me nivelin e jetesës së qytetarëve. Në një kontekst të tillë të zhvillimit social qëllimet ekonomike të qeverisë mund të arrihen, vetëm nëpërmjet një qeverie të fortë, të aftë për të ndërmarrë vendime të guximshme dhe ndërhyrë për të krijuar, rregulluar dhe përmirësuar.

Shteti është përgjegjës për suksesin e periudhës së tranzicionit. Nga ky mision i vështirë rrjedh edhe roli i qeverisë në vendet post-komuniste: shteti ka rol “ekonomik”, sepse ai krijon rregullat e funksionimit të mekanizmave të tregut, si edhe përmirëson vazhdimisht ato, duke inkurajuar zhvillimin e tregjeve dhe të konkurrencës, kështu shteti krijon rendin e ri ekonomik; Shteti luan rol “social”, sepse themelon sistemet e mekanizmat që mbrojnë qytetarët nga varfëria e përjashtimi; shteti ka edhe rol “zhvillues”, sepse mundëson e nxit edukimin e qytetarëve me rregullat e demokracisë e të respektimit të lirisë e të drejtave të individit. Këto tre detyra janë pashmangshmërisht të pandashme, sepse në një anë ato reflektojnë rolin e shtetit në ushtrimin e përgjegjësive të tij përballë qytetarit e shoqërisë, në anën tjetër, ato ndikojnë në krijimin e një marrëdhënie të re ndërmjet qytetarit e shtetit, që është thelbësore për suksesin e reformave. Megjithatë, mënyra e realizimit mbetet një çështje e hapur për diskutim e zgjidhje.

5. Konkluzione

Reformat e tranzicionit në të gjitha vendet e Europës Qendrore dhe Lindore, pavarësisht ndryshimeve ndërmjet tyre, kanë treguar, se procesi i transformimit të shpejtë nga centralizimi në liberalizëm nuk mund të realizohet pa ndërhyrjen e fuqishme të qeverisë, sepse sukcesi i reformës varet nga politikat që qeveria do të hartojë dhe zbatojë. Qeveria është fija lidhëse ndërmjet privatizimit, investimeve të huaja, politikave financiare etj. dhe administratës, e cila i realizon ato në praktikë. Roli i qeverisë nuk qëndron vetëm në hartimin e kuadrit ligjor, por barazisht me të, në marrjen e të gjitha masave që kuadri ligjor të zbatohet siç është hartuar, duke decentralizuar shërbimet dhe rritur përgjegjësinë individuale. Në të kundërt, kuadri ligjor nuk do të ishte efektiv, ndërsa të tre rolet e qeverisë: ekonomik, social dhe zhvillues nuk do të mund të zbatoheshin.

Jo rastësisht këto reforma janë quajtur “reforma tranzicioni”. Kjo do të thotë, se sistemi i vjetër nuk mund të shkatërrohet menjëherë. Procesi i evolucionit duhet të ndjekë rrugën e tij graduale dhe të natyrshme, duke zëvendësuar marrëdhëniet e vjetra, gradualisht dhe vetëm atëherë, kur marrëdhëniet e reja janë krijuar. Sistemi socialist erdhi në fuqi nëpërmjet dhunës, duke shkatërruar të gjitha vlerat e shoqërisë së mëparshme, ndërsa sistemi i ri, i cili mbështetet në respektimin e lirisë dhe të drejtave të individit nuk mund të diktojë ndryshimin. Nëse qeveria është e aftë dhe dëshiron të respektojë këtë parim, kjo varet nga vetë qeveria, por edhe nga shkalla e ndërgjegjësimit të qytetarëve. Kështu qarku është i mbyllur: institucionet ligjore, shërbimet publike dhe qeveria pasqyrojnë vullnetin e qytetarëve, nëpërmjet të zgjedhurve të tyre. Por elementi më i rëndësishëm në këtë qark është marrëdhënia ndërmjet shtetit dhe qytetarit, sepse ajo ndikon në mirëqenien e individëve, e cila mund dhe duhet të jetë më e mirë, nëse të dy së bashku, qeveria dhe qytetari punojnë për këtë qëllim.

Sa më shumë zhvillimi përparon, aq më shumë vihen në dukje kontradiktat e tij. Rritja ekonomike nuk prodhon vetëm pasurim, por edhe papunësi. Ajo ofron mundësi të pakufizuara, gjithashtu, ende çon drejt vështirësive dhe pabarazive. Debati ekonomik-politik ka disa vjet që

është bazuar mbi problemet që ka krijuar globalizimi i tregjeve, dhe debati lidhur me mirëqenien sociale duket se është shfuqizuar nga ndryshimet të cilat kanë ndodhur në sferën ekonomike.

Konflikti social, në epokën e djeshme, ishte një konflikt midis atyre të vendosur sipër dhe atyre të vendosur poshtë të ardhurave të sigurta dhe/ose pragut të mirëqenies. Konflikti në shoqërinë e sotme është, në të kundërt, më shumë i tipit “nga brenda” se “nga jashtë”, me fjalë të tjera, është konflikti midis përfshirjes dhe përjashtimit. Dikush mund të përjashtohet edhe pse është i vendosur mbi atë prag; kjo nuk është aspak një e re e parëndësishme. Dhe kështu pyetja e radhës është: a kemi më shumë detyrim moral për të ruajtur ata që janë “nën” ose ata që janë “jashtë”? Në fakt nuk mjafton të garantosh të drejtën për të jetuar. Secili ka nevojë të garantojë të drejtën për të jetuar në shoqëri, me çdo gjë që kjo përfshin. Sot, në botën e zhvilluar dhe të qytetëruar, faktorët përjashtues më të fuqishëm janë, nga njëra anë, pabarazia në shpërndarjen e mirëqenies (jo vetëm në shpërndarjen e të ardhurave) dhe, nga ana tjetër, sistemi i trajnimit dhe formimit si një i tërë, i cili dështon në lejin e fryteve të teknologjive të reja të informimit, të ndahen në mënyrë të barabartë midis të gjithë qytetarëve. Që shoqëria të plotësojë detyrimet e saj, në lidhje me mbrojtjen e atyre “që janë jashtë” duhet në radhë të parë të ndërgjegjësohet për misionin e saj. Ashtu si A.Margalit observon, “nuk është e mjaftueshme të kërkohet një botë të drejtë; ajo çka duhet të dëshirojmë akoma më me forcë është një shoqëri e denjë, një shoqëri që nuk i poshtëron anëtarët e saj, duke u shpërndarë atyre mallra dhe shërbime gjatë kohës që mohon njerëzinë e tyre”. (Zamagni, 1997).

Gjetja dhe krijimi në praktikë i mekanizmave ligjore, institucionalë e socialë, që nëpërmjet ofrimit të ndihmës dhe mbështetjes sociale gjithëpërfshirëse e zhvilluese, jo vetëm sigurojnë mirëqenien sociale të individit, nëpërmjet garantimit të së drejtave dhe lirisë së tij, por edhe kontribuojnë në zhvillimin e qëndrueshëm ekonomik e shoqëror të vendit. Ky synim duhet të shërbejë si motiv udhëheqës për organizatat, pavarësisht nga misioni apo lloji i organizimit, të cilat janë të afta të përballen me përgjegjësitë shoqërore. Në procesin e tranzicionit, si edhe në çdo proces zhvillimi, faktori njeri, mentaliteti, kultura dhe tradita e tij janë të një rëndësie të veçantë. Njeriu është në të njëjtën kohë edhe objekt edhe subjekt i marrëdhënieve ekonomike dhe shoqërore. Për këtë arsye, investimi në kulturën e tij profesionale dhe sociale, investimi në mirëqenien e tij është gjithashtu investim tek e ardhmja e çdo kombi. Harmonizimi dhe kombinimi i tyre përbën edhe kuadrin e plotë të strategjisë së partneritetit e bashkëpunimit të “së ardhmes” në vendet post-komuniste. Kësisoj, krijimi dhe nxitja e funksionimit të sipërmarrjeve sociale, jo vetëm që shërben për të ndërtuar në praktikë mekanizmat e reja të partneritetit ndër institucional e sektorial, por është edhe një mënyrë efektive për të realizuar përgjegjshmërinë sociale.

Bibliografia

- Barr, N. (1987), *The Economics of the Welfare State*, Great Britain, Biddles Ltd.
- Barr, N. (1994), *Labour markets and Social Policy in Central and Eastern Europe*, New York: The IBRD.
- Batt, J. (1991), *East Central Europe nga reform to transformation*, London: Pinter.
- Bird, G. (1992), *Economic reform in Eastern Europe*, E. Elgar: UK.
- Blaas, W. and Foster, J. (1992), *Mixed Economies in Europe*, UK: Elgar Edward.
- Elberly, D. (1992), *the Essential Civil Society Reader*, USA.
- Grootaert, C. (1998), *Social Capital: The missing link*, Social Capital Initiative, The World Bank, Working Paper No. 3.
- Offe, C. (1975), *The theory of the capitalist state and the problem of policy formation*, In “Stress and contradiction in modern capitalism”, ed. L. Lindberg et al, London and Lexington, Mass-D.C. Health.

- Rose, R. (1998), Richard, Getting things done in an anti-modern society: Social Capital networks in Russia, Social Capital Initiative, Working Paper No.6, The World Bank.
- Shamia, A. (Maj 2015). YAPS. (A. Ymeraj, Intervistuese)
- Stiglitz, J. (1986), Economics of the Public Sector, USA.
- Tomesh, I. (1997), The Social Right; Published by MLSAEO, Tiranë.
- UNICEF Archive, YAPS Feasibility Study and Business Plan, 2000.
- UNICEF, Globalization with a Human Face, RL/alba001, 2001
- UNICEF, NCSS and URI. (2011), Reformation of social assistance: nga survival to investment in poverty reduction,
- Vecernik, J (1995), Incomes in Central Europe, Institute of Sociology, Academy of Sciences, Prague.
- Ymeraj, A. (2011), E drejta e Punës dhe e Mbrojtjes Sociale, Tiranë.
- Ymeraj, A. (2011), Ndhimja Ekonomike, Përrjashtimi Shoqëror dhe Kapitali Shoqëror, Tiranë.
- Ymeraj, A.(1998), The old and the new changes in social care in Central and Eastern Europe – chapter Albania” Edited by the European Institute of Social Services, University of Kent at Canterbury, UK.
- Ymeraj, A.(2003), Civil society and social care, European Institute of Social Services, University of Kent, Caunterbury, UK.
- Zamagni, S.(1997), The crisis of Welfare state: Government and social welfare nga the paper “Economia civile come forza di civilizzazione della societa italiana” Milan; Mondadori.